

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV SYD, DOKUMENTATION AV FÄLTARBETSFASEN 2005:02
ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Axtorna 1565

Slagfältsarkeologisk undersökning
Halland, Falkenbergs kommun, Köinge socken,
Axtorna 1:5 m fl
Dnr 429-0779-2005
Bo Knarrström, Jesper Olsson och Håkan Svensson

DAFF

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Syd

Åkergränden 8

226 60 Lund

Tel. 046-32 95 00

Fax 046-32 95 39

www.raa.se

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L1999/3

© 2005 Riksantikvarieämbetet

ISSN 1650-223x

Utskrift UV Syd, Lund, 2005

Innehåll

Inledning.....	4
Undersökningens förutsättningar	4
Metod	5
Resultat.....	6
Kommunikationsinsatser	6
Utvärdering och kommande arbete	6
Administrativa uppgifter.....	8
Tabeller	9
Figurer.....	11

På hösten 1565 utkämpades vid Axtorna by ett av nordens största fältslag. Belägenheten var inte med säkerhet fastställd, ej heller huruvida föremål från slaget fanns bevarade i marken. Riksantikvarieämbetets slagfältsteam utförde i samarbete med Daniel Borgman (projektansvarig Falkenbergs kommun) och den lokala hembygdsföreningen en preliminär arkeologisk undersökning av platsen.

Inledning

Som ett led i det pågående forskningsprojektet kring slaget vid Axtorna utförde Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Syd, en arkeologisk undersökning av vad historiska källor och lokal muntlig tradition gör gällande ska vara platsen för slaget vid Axtorna år 1565. Arbetet utfördes under 10 dagar i månadsskiftet april/maj 2005. Falkenbergs kommun bekostade det arkeologiska fältarbetet. I denna DAFF redovisas de preliminära resultaten från insatsen.

Undersökningens förutsättningar

Då undersökningens förutsättningar och genomförande avviker från gängse hantering av ärende och projekt kan det vara relevant att mer ingående redogöra för dess bakgrund.

Historiker Daniel Borgman driver, i samarbete med den lokala hembygdsföreningen (Okome-Köinge-Svartrå), Axtornaprojektet. Syftet med projektet är att lyfta fram och belysa slaget vid Axtorna. Arbetet har främst bedrivits i form av arkivstudier, fältinventeringar och informationsinhämtning från lokalbefolkningen. I nuläget hålls föredrag och guidade turer på platsen och på sikt planeras även ett fast besökscentrum i anslutning till slagfältet.

Borgman kontaktade Bo Knarrström vid UV Syd efter att ha uppmärksammat slagfältsundersökningarna vid Landskrona (RAÄ:s hemsida, META). Ett samarbete inleddes och två grundläggande frågeställningar formulerades:

- Utkämpades slaget i Axtorna? Arkivuppgifterna är inte helt entydiga och flera alternativa platser i närområdet har föreslagits.
- Om fråga 1 besvaras jakande, går det att belägga/vederlägga befintliga teoretiska konstruktioner om slagets förlopp?

Falkenbergs kommun informerades om den arkeologiska och publika potentialen och avsatte ekonomiska medel för två veckors fältarbete. Länsstyrelsen godkände, med smärre inskränkningar, de föreslagna undersökningsområdena. Samtliga berörda markägare lämnade sitt medgivande trots att markerna redan var insådda. Tre arkeologer ur Riksantikvarieämbetets slagfältsteam utförde fältarbetet i samarbete med Borgman och medlemmar i hembygdsföreningen.

Platsen för slaget vid Axtorna är belägen i Ätrans dalgång. Undersökningsområdet omfattar ca. 90 hektar vilket uppskattningsvis utgör omkring hälften av det totala slagfältet. Landskapet är småbrutet och kuperat. Miljön karaktäriseras av åker- och betesmark, smärre skogsdungar, bäckraviner, diken och stenmurar. En nedlagd järnväg skär genom områdets södra utkant.

På äldre kartmaterial finns ett antal kärr markerade, men dessa är idag i huvudsak torrlagda genom omfattande dräneringar. En del mindre vattendrag är helt kulverterade. Jorden är sandig och relativt stenig med en fåtal lerigare partier i den lägre terrängen. Området avgränsas i öster av Högvadsån, ett biflöde till Ätran, i väster av högre belägen skogsbevuxen mark med berg i dagen. I söder och norr finns flera markanta höjdplatåer.

I korthet berättar de skriftliga källorna följande om drabbningen 1565. Den danska armén om ca 9000 man kom marscherande söderifrån på jakt efter ett vadställe över Ätran. Den svenska armén, som omfattade drygt 12000 man, kom norrifrån. Arméerna möttes vid Axtorna den 20 oktober, styrkorna grupperades enligt fig. 2. Efter sex timmars strid i hållande regn hade 4000 man dött. Svenskarna tvingades retirera och danskarna utropade sig till segrare.

Uppgifter om det myckna regnandet är av stor betydelse för den arkeologiska undersökningen. Även om både den danska armén och lokalbefolkningen grundligt plundrade slagfältet, finns stor chans att många viktiga föremål trampades ned i lervällingen och att de där bevarats fram till våra dagar.

Metod

Vid undersökningen användes metalldetektorer i en metod som är att betrakta som ickeförstörande. Avsökningen utfördes i odlad mark och samtliga fynd påträffades i ploglagret, d.v.s. ned till ca 0,25 m djup. Vissa djupt liggande metallindikationer lämnades orörda varför eventuella förhistoriska lämningar under plogdjup inte påverkades. I syfte att lokalisera artefaktkoncentrationer inmättes extensiva fyndinsamlingsytor med GPS. Områdena valdes ut efter studier av de skriftliga källorna, analys av terrängen och inte minst med hänsyn till lantbrukarnas grödor. Vissa arealer uteslöts då matjorden initialt visade sig innehålla extremt stora mängder recent skrot. Inom de extensiva områdena utfördes detektering med fyra meters lucka. Då intressanta koncentrationer påträffades undersöktes några av dessa sedan intensivt. Det sistnämnda förfarandet innebär ett totalt avsökande av en uppsatt mindre yta.

Metalldetektorerna programmerades för minimal diskriminering av järn. Den gängse metoden vid detektering i matjord är annars att låta metalldetektorn diskriminera (selektera) bort huvuddelen av järnindikationerna. Erfarenheten från Landskrona visar dock att det inte går undersöka slagfält på detta sätt. En betydande andel av de mest relevanta fynden är av järn och en del mindre föremål av ädlare metaller riskerar också att selekteras bort vid alltför stor diskriminering. Matjord innehåller dock i allmänhet så pass stora mängder recent järn att ett visst urval trots allt är nödvändigt. Vid Axtorna undersöktes alla indikationer som visade på ”ickejärn”. Dessutom kontrollerades huvuddelen av de järnindikationer som antydde att det aktuella föremålet var större än spikstorlek.

Metoden resulterade i ett stort antal relevanta fynd som samtliga mättes in med GPS och programmet ArcPad. Diskrepansen i mätdata uppgår till mindre än 0,3 m. Fyndmaterialet är sedan registrerat i programmet Intrasis. Recent metall omhändertogs för avfallsdeponering.

Resultat

Sammantaget undersöktes ca 4 % av slagfältet/undersökningsområdet. Ett stort antal fynd gör gällande att delar av stridsområden inom slaget har lokaliserats. Bland annat kan nämnas ett tjugotal ryttarpistolkulor, ett tiotal kulor av något grövre kaliber (inklusive en dubbelhake-kula), 4 kanonkulor, knappar, remsöljor, ett blad till en stridskniv samt en pistolpipa. Projektets grundläggande frågeställningarna kan således efter fältarbetet besvaras jakande.

Under fältarbetets gång gavs dessutom möjlighet att studera de lokala gårdssamlingarna som bl.a. innehåller ett betydande antal kanonkulor av varierande kaliber. Flertalet föremål saknar säker proveniens, men en markägare menade sig troligen kunna peka ut fyndplatsen för en kanonkula och två vapendetaljer.

Kommunikationsinsatser

I projektet fanns företrädare för hembygdsföreningen som till markägare och lokalbefolkning kontinuerligt vidarebefordrade resultaten. Kommunens projektledare Daniel Borgman arrangerade både pressvisningar samt en större välbesökt presskonferens. Vi medverkade i nyhetsinslag på SVT och TV4. Projektet figurerade även i ett flertal större dagstidningar med stor spridning. Dessutom deltog projektets medlemmar i en längre direktsändning i lokalradion (SR). Borgman administrerar en hemsida som löpande informerar om projektet. Likaså finns resultaten presenterade på Riksantikvarieämbetet UV:s hemsida.

Utvärdering och kommande arbete

Slagfältsteamets teoretiska och metodiska fältarbets- och analysmetoder har utvecklats inom ramen för forskningsundersökningarna Landskrona (2003-2005). Metoden fungerade utmärkt även vid Axtorna och kunde dessutom förfinas ytterligare för att anpassas till det äldre fyndmaterialets sammansättning. Med erfarna detekterare blir markingreppen försumbara och det finns ingen risk att orörda förhistoriska lämningar påverkas. Ett exempel som redan omnämnts är att vi lät bli att följa upp indikationer som bedömdes ligga under ploglagret.

Insatsen följde på ett lokalt plan de direktiv som formulerats i agenda Kulturarv, genom ett tätt och givande samarbete med lokalbefolkningens representanter i hembygdsföreningen. Undersökningen rönt mycket stor uppmärksamhet hos boende i trakten, och vi tog oss tid att för varje besökare förklara

undersökningsmetoder och de dittills uppnådda resultaten. Likaså var uppmärksamheten från press och övriga media mycket stort, vilket ger en allmän positiv effekt för en annars hårt pressad kultursektor.

Den preliminära arkeologiska undersökningen visar tydligt på platsens stora vetenskapliga potential. Det finns en lång rad angelägna frågor att jobba vidare med:

- Slagfältets begränsning i bredd och djup
- Striderna kring den danska utgångsgrupperingen
- Rytтарstridens utbredning
- Fältlägrens lokalisering och eventuella lämningar efter dessa
- Lämningar vid (och i) vadställena
- Striderna vid den svenska artilleriställningen
- Områdets topografi och markbeskaffenhet vid tidpunkten för slaget
- Massgravar (markradar, osteologi mm)
- Fynd som belyser den dåtida vapentechnologin

Administrativa uppgifter

Socken: Köinge, Halland

Fastighet: Axtorna 1:5, 2:5, 7:6 m fl.

Riksantikvarieämbetets dnr: 429-0779-2005.

Länsstyrelsens dnr: 431-1813-05 och 431-4551-05.

Projektnummer: 1420522.

Undersökningstid: 25 april–13 maj 2005.

Forskningsprojektets projektledare: Daniel Borgman.

Projektledare: Bo Knarrström.

Personal: Håkan Svensson (detekteringsansvarig) och Jesper Olsson (dokumentationsansvarig).

Undersökt yta: 111149 m².

Läge: Ekonomiska kartan (GSD), blad 5C 5b, Askome,
x 1305 y 6325.

Koordinatsystem: RT90 2,5gon V.

Koordinater för undersökningens sydvästra hörn:
x 1307500 y 6327825.

Höjdsystem: RH 70..

Fynd: Fynd med Fnr 1–95 (se tabell 1).

Tabeller

Tabell 1. Fyndlista

<i>Fyndnr.</i>	<i>Material</i>	<i>Sakord</i>	<i>Vikt (g)</i>	<i>Anmärkning</i>
1	Järn		5	ev hakbrodd
2	CU-leg	Knapp	4	
3	Bly	Pistolkula	4	blymantlad järnkula
4	Järn	Betsel	122	
5	Järn	Sporre	19	
6	Bly	Pistolkula	13	13 mm
7	Järn		20	
8	CU-leg	Knapp	2	17 mm
9	Bly	Pistolkula	6	12 mm
10	Flinta		15	
11	Järn	Brodd	6	
12	Bly	Pistolkula	3	
13	Bly	Blyspill	10	
14	Järn	Kniv	56	160 mm
15	Järn	Hästske	120	
16	CU-leg	Knapp	1	18 mm
17	Bly	Muskötkula	17	15 mm
18	Bly	Kula med gjuttapp	5	10 mm
19	Bly	Muskötkula	18	15 mm
20	Bly	Pistolkula	8	13 mm, anslagsskada
21	Järn	Betsel	117	
22	Bly	Kanonprojektil	47	23 mm kal, anslagsskaded blymantling till järnkula
23	CU-leg		1	bearbetad liten pryl
24	CU-leg	Sölja	1	
25	CU-leg	Knapp	3	22 mm, blommönster
26	CU-leg	Knapp	2	15 mm, blommönster
27	Järn	Betsel	59	
28	Järn	Betsel	69	
29	Bly	Pistolkula	7	11 mm
30	CU-leg	Spänne	5	spår av förgyllning
31	Järn		103	del av bröstplåt?
32	Järn	Beslag	16	
33	Järn	Hästske	31	i två delar
34	Bly	Kula med gjuttapp	5	9 mm
35	Bly	Muskötkula	86	29 mm, dubbelhake, anslagsskador, blymantlad sten
36	Bly	Kula med gjuttapp	8	12 mm
37	Bly	Pistolkula	8	11 mm
38	Bly	Pistolkula	8	10 mm
39	Bly	Pistolkula	6	10 mm
40	Bly	Pistolkula	4	10 mm
41	Bly	Pistolkula	6	11 mm
42	Bly	Kula med gjuttapp	11	12,5 mm

<i>Fyndnr.</i>	<i>Material</i>	<i>Sakord</i>	<i>Vikt (g)</i>	<i>Anmärkning</i>
43	Bly	Pistolkula	11	12,5 mm
44	Bly	Pistolkula	5	10 mm
45	Bly	Pistolkula	11	13 mm
46	Bly	Kula med gjuttapp	8	11 mm, cylindrisk
47	Bly	Pistolkula	6	10 mm
48	Bly	Muskötkula	15	15 mm, blymantlad järnkula
49	Bly	Pistolkula	4	10 mm
50	Bly	Muskötkula	16	15 mm, lätt anslagsskada
51	Ädelmetall	Mynt	5	30 mm
52	CU-leg	Bleck	8	två bitar sitter ihop med en nit
53	Järn	Beslag	26	
54	Järn	Kanonprojektil	243	39x56
55	Bly	Kanonprojektil	49	ca 30 mm, utblandat bly
56	Järn		181	pistolpipa
57	Järn	Hästske	28	
58	Järn	Betsel	27	
59	Koppar	Mynt	2	
60	CU-leg	Spänne	11	
61	CU-leg	Kam	6	hästkam
62	Bly	Blyspill	6	
63	CU-leg	Knapp	2	blommönster
64	Bly	Blyspill	6	
65	CU-leg	Knapp	1	blommönster
66	Bly	Blyspill	1	
67	CU-leg	Föremål	1	rektangulär platta 29x11 mm
68	Järn	Hästske	26	bakersta delen
69	Bly		32	avlångt ca 65x20x5 mm
70	Järn	Hästske	156	
71	CU-leg	Spänne	3	
72	Järn	Föremål	16	spänne
73	Järn	Betsel	46	ring med spel
74	Järn	Järnring	43	
75	Järn	Sporre	18	
76	CU-leg	Knapp	3	
77	Bly	Pistolkula	6	
78	CU-leg	Bleck	1	55x8x0.5 mm
79	Järn	Beslag	16	platta till töm?
80	Järn	Sporre	50	
81	Järn	Hästske	42	
82	Järn	Hästske	209	ardenner?
83	Bly	Blyspill	1	
84	Järn	Beslag	6	lamell till rustning eller töm?
85	Järn	Beslag	50	lamell?
86	Bly	Pistolkula	4	anslagsskada, 10 mm
87	Järn	Hästske	117	

<i>Fyndnr.</i>	<i>Material</i>	<i>Sakord</i>	<i>Vikt (g)</i>	<i>Anmärkning</i>
88	Bly	Kula med gjuttapp	6	
89	Bly	Pistolkula	8	12 mm
90	Järn	Beslag	19	
91	Järn	Hästske	69	
92	Järn		152	90x45x7mm, smalnar av mot en egg
93	Järn		6	lamell?
94	Koppar	Knapp	2	blommönster
95	Bly	Kanonprojektil	391	nickhakekula med gjuttapp

Figurer

Fig. 1. Utsnitt ur GSD Översiktskartan, Hallands län.

Fig. 2. Slagfältet markerat på utsnitt ur Fastighetskartan, blad 5C 5b.

Fig. 3. Presskonferens vid Byaberget, Axtorna.

Fig. 4. Nickhake-kula i matjordslagret.

Figurerna finns i en separat figurbilaga.